

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

© Виздрик В.С., 2011

Проаналізовано основні аспекти та особливості розвитку шкільництва в Західній Україні у міжвоєнний період, висвітлюється зміст та форми культурно-просвітницької діяльності українських товариств.

In the paragraph are analyzed main aspects and features of schooling Western Ukraine in the interwar period, also it show the matter and forms of cultural and educational activity of the Ukrainian societies.

Питання національного шкільництва, як відзначав М.Грушевський, є «найголовнішою проблемою, серед усіх потреб національного життя», а «народ, який немає своєї школи... ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування» [1].

Один з аспектів у вивченні національно-визвольного руху 1920–1930-х років на західно-українських землях займає становлення національної освіти та боротьба громадськості, політичних партій, товариств проти полонізації українського шкільництва. Діяльність різноманітних культурно-освітніх, господарських та інших за характером діяльності товариств та організацій становила інституційну основу розвитку структур громадянського суспільства, яке набрало в цей період виразних форм. Позбавлене державної опіки, українське суспільство вбачало в розбудові мережі різноманітних громадських організацій запоруку збереження національного шкільництва.

Історіографію проблеми почали розробляти ще у 1920–1930-х роках ХХ ст., коли було опубліковано низку праць, присвячених національно-патріотичному рухові української шкільної та студентської молоді на західноукраїнських землях. Вказані події були висвітлені сучасниками: В. Мудрим, Д. Кузиком, М. Рудницькою, В. Мартинцем, О. Степанів, М.Галушинським та іншими. В українській діаспорі в повоєнний час з'явилися дослідження та спогади, присвячені життю та діяльності шкільної та гімназійної молоді, таких авторів: М.Антоновича, В.Леника, В.Яніва, С.Шаха, С.Лотоцького, С.Репецького та ін. Окремі аспекти, що аналізують особливості розвитку українського шкільництва в Галичині розглянуто в працях, що вийшли друком в часи сучасного державотворення. Зокрема, це роботи Р.Ковалюка, Я.Грицака, С.Макарчука, Я.Ісаєича, Б.Савчука, І.Андрухів, Ю.Шаповала, М.Швагуляка, М.Кугутяка, П.Хмельовського, Д.Грицюка, М.Романюка та ін. Джерельною основою цього дослідження є протоколи загальних зборів, з'їздів, звіти про діяльність товариств, матеріали тогочасної преси.

Зважаючи на актуальність і недостатнє вивчення проблеми, автор поставив за мету проаналізувати стан та особливості розвитку шкільництва на західноукраїнських землях, де велике значення у збереженні національної освіти мали такі культурно-освітні товариства, як «Просвіта» та Українське педагогічне товариство «Рідна школа»

Система народної освіти в країнах, у складі яких опинилися західноукраїнські землі в 1920–1930-х роках ХХ ст., була загалом однотипною, але мала і певну специфіку, зумовлену національною політикою тієї чи іншої держави. Українство в Другій Речі Посполитій зазнавало значних утисків, переслідувань та тотального контролю, з боку центральних державних структур, поліції та місцевих органів влади, які усі свої сили спрямовували на зменшення впливу українського чинника, аж до повного його усунення з громадського життя західноукраїнських земель

Асиміляторська політика Польщі у Західній Україні насамперед позначилась на стані народної освіти. Основні принципи освітньої та культурної політики були чітко окреслені у так званих кресових законах – «Законі про деякі положення організації шкільництва» та законі «Про

держану мову адміністративних органах та місцевого самоврядування», від 31 липня 1924 р., які були ухвалені сеймом під тиском польських націонал-демократів [2]. Ці закони мали забезпечити асиміляцію українців та інших національних меншин у Польщі. У законі про державну мову і мову урядування адміністративних властей стверджувалося, що на території Польщі державною мовою є польська. У законі про шкільну реформу було зазначено, що основним типом державної школи є двомовна (утраквістична), яка була насправді польською, бо основні предмети нею й викладали. Дія цих законів розповсюджувалась на території Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського воєводств [3]. Незважаючи на масові протести громадськості, вже в 1926–1927 навчальному році в Західній Україні було 1934 двомовних і 2270 польських шкіл, а українських залишилося всього 845 [4].

Газета «Діло» на своїх сторінках підкреслювала критичне становище українського шкільництва в Західній Україні. Зокрема у 1926 р. у повітах Копичинецькому, Скалацькому і Радехівському – не було жодної української школи. У Чортківському повіті, де українське населення становило 60% (за офіційними даними польської статистики), залишилась одна українська школа [5].

У подальшому ліквідація українських загальноосвітніх шкіл продовжувалась. Після травневого перевороту 1926 р. в Польщі та встановлення режиму «санації», новий уряд задекларував, що у Східній Галичині та Волині він «задовольнить освітні потреби українського населення українською мовою», що будуть «засновані публічні загальні школи з українською мовою навчання», а в усіх державних школах буде запроваджено вивчення української мови, відкрито державні гімназії та загальноосвітні ліцеї і професійні школи з українською мовою навчання. А при університеті імені Яна Казимира у Львові буде відкрито два факультети з українською мовою навчання: гуманітарний (історії і мовознавства) та права і економічних наук.

Якщо попередній уряд (ендеки) проводив політику відвертої колонізації та колонізації східних земель держави, то пілсудчики прагнули поступово асимілювати українців через залучення їх до співпраці з державою, надаючи їм певні права автономії в Східній Галичині та самоврядування на Волині. Підтвердженням цьому служить таємний документ, який є у фондах Волинського воєводського управління за назвою «Замітки польської внутрішньої національної політики». У ньому, зокрема, говориться: «... в основі повинна стати політика державної асиміляції національних меншин з їх наступною національною асиміляцією, особливо мовною денационалізацією...»[6].

Жодна з цих обіцянок не була втілена в життя. Навпаки, щоб покласти край сподіванням на швидку ліквідацію утраквістичних шкіл, 29 листопада 1930 р. президент Польщі вніс доповнення до закону про шкільну реформу, згідно з яким зміна мови навчання могла відбутися не раніше ніж через сім років з часу «остаточної ухвали, яка встановлювала мову навчання для даної школи». Оскільки в утраквістичних школах на території Західної України мова навчання останній раз була визначена у 1930 р., відповідно зміни могли настати не раніше 1937 р., але насправді вони не відбулися ні в 1937 р., ні пізніше. Вже 20 лютого 1936 р. Комітет у справах національностей при Раді Міністрів Польщі ухвалив рішення, де рішуче заявив, що «з уваги на необхідність забезпечити локальні інтереси польської меншини», про скасування утраквістичних шкіл не може бути й мови. Більше того, наприкінці 1930-х років санаційний уряд почав розцінювати двомовні школи, як систему, що вже себе вичерпала і перетворилася на гальмо для подальшої, інтенсивнішої колонізації українського населення. У зв'язку з цим йшлося про перегляд і скасування шкільного закону від 31 липня 1924 р. про запровадження утраквістичних шкіл як етапу до загальної колонізації всієї шкільної освіти.

Саме тому й відбувалася остаточна ліквідація решток українського шкільництва. Так з 1926–1927 по 1936–1937 навчальні роки кількість освітніх шкіл, розташованих на території трьох воєводств Західної України – Львівському, Станіславському і Тернопільському, зменшилася майже у два рази.

На 1930–1931 рр. у сільській місцевості Західної України з 3348,9 тисяч дітей української національності в польських школах навчалися 56,7 тис., в утраквістичних – 250,8 тис. і в українських – 77,1 тис.. У містах з 31,2 тис. дітей української національності в польських школах навчалось 22,5 тис., в утраквістичних – 6,6 тис. і в українських – 2,1 тис. Таким чином кількість

дітей української національності, що навчалися в українських школах, зменшилась на 36,5 тис. у 1936–1937 навчальному році порівняно з 1931–1932 навчальним роком [7].

Згідно з реформою освіти 1932 р., у Польщі було запроваджено триступеневу систему початкових шкіл. Школа першого ступеня – чотирикласна, другого – шестикласна і третього – семи-класна. У 1938–1939 навчальному році з 5 тисяч загальноосвітніх шкіл на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводства 3,4 тис. були першого ступеня (давали дітям лише елементарні знання) і в них навчалось 39% всіх дітей шкільного віку. у школах другого ступеня навчалось 23,4% дітей, а третього – 37,6%. На Волині в 1922–1923 навчальному році функціонувало близько 400 українських шкіл, а вже 1932–1933 рр. – тільки чотири [8].

Не кращим було становище й в середній освіті. Професійна школа мала сприяти «господарському піднесенню польських елементів, зокрема посилення їх експансії і здобуття господарської переваги». Як наслідок у цих школах навчалися переважно діти поляків. Так у 1938–1939 навчальному році на теренах Східної Галичини діяло 136 професійних шкіл, де навчалось 14,2 тис. учнів, з них – 73% поляків, 12% – українців.

Незважаючи на обіцянки відкрити державні гімназії та ліцеї з українською мовою навчання, польський уряд продовжував ліквідацію українських середніх навчальних закладів, зокрема приватних. Під приводом, що вчителі не виховують в учнів поваги до уряду та держави, у 1930 р. було заборонено українські приватні гімназії в Дрогобичі, Рогатині, Тернополі, а в 1938 р. в Кременці. У 1938–1939 навчальному році з 138 загальноосвітніх шкіл у Західній Україні українськими були лише 25, зокрема 18 приватних. Міністерство внутрішніх справ 10 грудня 1938 р. звернулося до Міністерства освіти з вимогою заборонити приватну форму навчання у Західній Україні як таку, що не відповідає інтересам польської держави[9].

Дискримінація українців поширювалася і на вищі навчальні заклади, що призвело до майже повного витіснення молоді національних меншин з вишів Польщі. У 1932–1933 навчальному році у всіх вищих навчальних закладах Польщі навчалось тільки 3,2 тис. українських студентів, що становило 6,3%.

Важливе місце у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівня сільської молоді Східної Галичини та Західної Волині займали громадські товариства: «Просвіта» та «Рідна школа». Головним своїм завданням вони вбачали подолання неписьменності, яка у 1920-х роках становила понад 35% всього населення. Так, член Головного відділу товариства, найвищого керівного органу «Просвіти» у Львові, В.Мудрий писав, що освіта народу є фундаментом не лише матеріального добробуту, але й національної свідомості [10]. Постійні заклики «Просвіти» і «Рідної школи» стати на боротьбу з неписьменністю підтримували всі національно-культурні товариства та духовенство на чолі з митрополитом Української греко-католицької церкви Андрієм Шептицьким. Фактично всі громадські, кооперативні національно-освітні, а також молодіжні організації тією чи іншою мірою перебували під митрополичим впливом й одержували моральну та матеріальну підтримку. Власне все це і сприяло утвердженню в діяльності цих громадських організацій християнських засад взаємодопомоги, жертвності для інтересів українського народу. Наприклад, спілка української кооперації у Галичині – Центросоюз заохочував місцевих кооператорів до навчання на курсах для неписьменних за певну винагороду. Особливе місце у реалізації програми ліквідації неписьменності відводилося західноукраїнській інтелігенції. За відсутності інтелігентських сил в організації освітніх курсів почин у їхньому провіді могли взяти на себе освічені селяни, керуючись вказівками та інструкціями місцевих філій «Просвіти». У розпорядженні до філій товариства наголошувалось, що до вирішення проблеми потрібно залучити священників, оскільки масова неписьменність у сільській місцевості була національною проблемою.

«Просвіта» закликала українську громаду, всіх писемних українців до співпраці над навчанням неписьменних, проголосивши гасла: «Кожний(-а) письменний(-а), навчи одного неписьменного читати й писати», «Навчімо неписьменного – Книжку до рук» [11]. Товариство намагалось повністю ліквідувати неписьменність до кінця 1927 р., через що передбачалося видання відповідних підручників, зміст яких зводився до подання елементарних знань із читання, писання й математики. Були опубліковані десятки посібників та підручників. Так у 1924 р. з'явилася перша серія

«Просвітніх листків» для навчання неписьменних, згодом – «Рідне слово. Буквар для неграмотних» А. Домбровського, «До сонця. Початки письма й рахунків» В.Полянського.

Комісія з боротьби з неписьменністю вважала, що варто видавати не лише єдиний буквар для навчання неписьменних, а підходити диференційовано – окремо для сільської та гірської місцевості, міста й селищ, зважаючи на етнографічні й діалектичні особливості певної території. Побажання комісії не були втілені у життя, тому що основним принципом у виданні букваря була його доступність і зрозумілість для навчання неграмотних.

Певною мірою таке рішення мало популістський характер, оскільки не враховувало особливостей розвитку просвітницького руху та ставлення влади до організації курсів для навчання неписьменних. Про що свідчить лист голови філії «Просвіти» з Терехова С.Мохнацького до головного відділу, де наголошується про відсутність детально розробленої навчальної програми, яка б відповідала потребам часу [12].

Окрім того, тільки в 1933–1938 рр. було організовано 700 курсів для понад 1,6 тис. осіб. Серйозною перешкодою в організації курсів для неписьменних була відсутність приміщень для навчання, адже значну кількість приміщень читалень і філій займали військові, поліція та інші польські організації. Крім того, Головний відділ повідомляв читальні, що для навчання неписьменних потрібно отримати дозвіл влади.

Навчання могло відбуватися у читальні, школі або в орендованому приміщенні, розклад занять узгоджувався з відділом просвітнього осередку. Заняття тривали не більше шести годин щоденно впродовж 10–12 тижнів. На курси зараховували осіб, які не вміли читати й писати, і тих, хто був ознайомлений з читанням і писанням на початковому рівні. Навчання передбачало вивчення чисел до 100, ознайомлення з мірами, церковний спів, бесіди з історії, географії, природознавства й гігієни [13].

Голова Просвіти М.Галушчинський висував обов'язкові й необхідні вимоги щодо ведення курсів для неписьменних, де зазначалося, що на курси потрібно записувати не більше десяти слухачів із урахуванням вікового цензу, включати до програми навчання основи писання, читання й математики. Особливо важливе значення у ліквідації неписьменності надавалося «голосному читанню», що практикувалося у бібліотеках і давало змогу ширшому колу послухати той чи інший твір і мати змогу обговорити його зміст. Для «голосного читання» призначалися відповідні дні і години тижня та різножанрові твори [14]. Існувала потреба вишколити організаторів читалень та курсів для неписьменних, для цього Головний відділ «Просвіти» планував організацію короткотермінових повітових курсів для їх навчання. На організацію цих курсів матеріальна допомога надавалась із членських внесків неписьменних, пожертвувань церкви та громади.

Товариствам «Просвіта» та «Рідна школа» належало також вирішальне значення у створенні приватного шкільництва, яке покликане було не тільки приглушити та зупинити катастрофічні наслідки асиміляторської політики польського уряду, а й утвердити національну свідомість та забезпечити патріотичне виховання молоді. Наприкінці 1930-х років у Західній Україні функціонувало 20 приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів – гімназій та ліцеїв і 7 фахових шкіл. Але у зв'язку з тим, що польський уряд постійно переслідував та без будь-яких поважних причин закривав приватні навчальні заклади, товариства «Просвіта» і «Рідна школа» періодично організовували курси підвищення професійного та культурно-освітнього рівня селян. У 30-х роках ХХ ст. на кожен читальню «Просвіти» припадало щорічно 10–14 викладів за участю в середньому 80–120 селян. У гуртках «Рідної школи» упродовж 1936–1938 рр. було прочитано 1760 рефератів для 48,5 тис. слухачів. Зросла популярність курсів українознавства «Рідної школи», яких за 1933–1938 рр. відбулося 43 для понад тисячі учасників [15].

Виховна діяльність «Рідної школи» не обмежувалась традиційними засобами виховання й навчання. У порозумінні з іншими національно-культурними товариствами гуртки «Рідної школи» проводили окремі вишкіл громадського життя й виховання молоді, щоб у найближчому майбутньому стати повновартісними членами українського суспільства. Водночас товариства урізноманітнювали тематику та збільшували кількість видань науково-популярної літератури, газет та журналів: «Українська школа», місячник «Життя і знання» тощо. Великої популярності набуло

видання «Історичної бібліотеки». У 1930-х роках користувачів книгозбірнями Просвіти збільшилося у двічі порівняно з довоєнним часом. У громадських бібліотеках Рідної школи було 17 тис. читачів з них 70% була молодь [16].

Громадсько-культурні товариства і організації утверджували у молоді почуття національної гордості за свою батьківщину і за величні діяння її славетних предків. Західноукраїнська молодь не тільки долучилася до культурно-освітніх набуток українського народу, але й примножила його.

Однак влада забороняла організацію не лише приватних шкіл, але й проведення курсів для неписьмених. У таємному меморандумі кураторії Львівського шкільного округу органам адміністративної влади зазначалося на виявленні та ліквідації українських приватних навчальних закладів, освітніх курсів тощо [17].

15 квітня 1927 р. товариства «Просвіта» й «Рідна школа» повідомляли, що організація курсів для неписьмених паралізована адміністративними й шкільними органами. Зокрема, польська влада вважала, що питання організації курсів з ліквідації неписьменності належить до компетенції шкільної адміністрації.

Згідно з розпорядженням міністра освіти від 13 березня 1933 р. про «Заснування приватних курсів для дорослих» надавався дозвіл організовувати курси для навчання неписьмених усім товариствам, у статутах яких зазначалася ця умова. Однак на курси, що організовувались при читальнях, можна було зарахувати лише членів Просвіти. Тому кожен неписьменний, який бажав навчитися читати й писати, повинен бути членом читальні. На курси заборонялося приймати дітей шкільного віку й видавати будь-які свідоцтва. Контроль за систематичним проведенням курсів здійснювала Львівська шкільна кураторія, для курсів, що відбувалися періодично, потрібно було повідомляти адміністративну владу про проведення [18].

Але незважаючи на значну кількість організованих крайових освітніх з'їздів, нарад, засідань, зібрань, що проводилися майже щорічно, питання боротьби з неписьменністю не знайшло належної підтримки серед української громадськості. Про це свідчить звернення комісії боротьби з неписьменністю від вересня 1938 р. щодо організації при філіях і читальнях відповідних комісій, до складу яких входили б члени таких товариств: «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Луг», духовенство [19]. Об'єднання зусиль Просвіти, Рідної школи та інших товариств сприяло активізації програми ліквідації неписьменності, однак це зумовило її вирішення. Намагаючись вплинути на ситуацію, що склалася з організацією курсів для навчання неписьмених, Головний відділ Просвіти планував заснування Освітнього інституту. Однак через відсутність приміщень, заборони проведення курсів владою, пасивності громад, Просвіта не зуміла в повному обсязі виконати поставлені завдання.

В українському суспільстві, завдяки ентузіазму інтелігенції, утверджувалось бачення національної школи як одного з вирішальних факторів збереження національної окремішності та протистояння наступу польських урядових структур. За несприятливих політичних, суспільних і господарських умов, національна освіта об'єднала найсвідоміше і найактивніше громадянство довкола ідеї рідного шкільництва, з метою переродження української нації для її великого майбутнього.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф.389, оп.1, спр.26, арк.5–7; 2. *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – Warszawa, 1924. – №73, №78, №79; 3. *Там само.* – №79.С.12–13. 4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф.1, оп.52, спр. 749, арк.4; 5. Діло. –1928.– 12 березня; 6. Державний архів Волинської області (далі –ДАВО), ф.46, оп.9, спр.4831, арк.1; 7.Сливка Ю.Ю. *Західна Україна політиці польської та української буржуазії (1920–1939).*– К., 1985. –С.174–177; 8.*Там само.*–С175–177; 9. *Там само.*– С.174–177; 10. Качор А. *Роля «Просвіти» в економічному розвитку Західної України.* Українська Вільна Академія наук.Серія: Літопис УВАН. Ч.18.– Вінніпег, 1960.– С31; 11. Вісті з «Просвіти». *Краєва освітня анкета //Життя і знання.–1932.–Ч.15(63).* –С.461; 12.Галуцинський М. *Як має виглядати наше село під теперішню хвилю? // Народній календар товариства «Просвіта» з літературним збірником на звичайний рік 1921.* – Львів, 1920. – С.53. 13. Державний архів

Тернопільської області (далі –ДАТО), ф.317, опс.1, спр.26, арк.12; 14. Народні читання // Народня освіта й виховання народу. Методи й ціли.– Львів, 1920. –С18; ЦДІА України у Львові, ф.348, опс.1, спр. 119, арк.3; 15. Савчук Б. Просвітницька та соціально-політична діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХст.). –Івано-Франківськ, 1999. – С.11, 12, 136; 16. Там само. – С 42, 43, 51; 17.ЦДІА України у Львові, ф.348, опс.1, спр.243, арк.1–3; 18. Там само.– спр.6394, арк.7; 19. Там само.– спр.214, арк.71,72.

УДК 94(477)

Н.З. Прокіп

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

РЕАКЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ

© Прокіп Н.З., 2011

Голодомор 1932 – 1933 рр. є геноцидом українського народу, про це свідчать численні офіційні документи, українська та світова преса, свідчення очевидців.

Famishment 1932 – 1933 years is genocide against the Ukrainian people, is shown by numerous official documents, Ukrainian and world press, the testimony of witnesses.

«Ненавиджу селян» – відповів Володимир Ілліч, зщуливши з відразою уста – «ненавиджу мужика, що його ви ідеалізував той задурений у західнім боввані перегнилий Тургенев, і той лицемір, наверхнений фавн, Толстой. Мужики – це представники того, чого стерпіти неможу: минувшини, віри, ересті, релігійного божевілля та ручної праці. Потураю їм і гладжу їх, але ненавиджу. Я хотів би, щоби вимерли всі до одного. Один електротехнік варт для мене більше, як сто тисяч мужиків. Мусите зятимити собі, що більшовизм уявляє собою потрійну війну: війну наукових варварів з інтелектуальною гниллю, війну Сходу зі Заходом і війну міста зі селом» [1]. Це інтерв'ю італійському письменнику Паніні «апостола» і творця теперішнього комунізму, Леніна. Інтерв'ю було надруковане у газеті «Нове село» за 28 травня 1933 р., що видавалася у Львові, за назвою «Що думав Ленін про селян?»

Як бачимо, у всі періоди історії України, її західна частина та люди, які там живуть, завжди мали дещо відмінні погляди, переконання, традиції. Не винятком стала оцінка Голодомору 1932 – 1933 рр., – беззаперечно одна з найбільших трагедій українського народу. Історики називають доволі різні цифри від 3 до 7, від 7 до 10 мільйонів людських життів, не буде перебільшенням сказати 15 мільйонів, враховуючи прямі та непрямі втрати населення за 500 днів голодного смерчу.

Йдеться про період, що характерний обманом, підміною понять, секретністю, жорстокістю, який наніс непоправних культурних, етнічних, психологічних та моральних збитків українському народу та кожному громадянину, зокрема. Жодна медична документація не фіксувала правильного та правдивого діагнозу, масова фальсифікація документів, вилучення та ліквідація реєстрових книг смертності, які позначалися грифом «секретна документація», та на десятки років були приховані від дослідників.

За роки незалежності України, були накопичені і оприлюднені матеріали, неспростовні докази, документальні, усні свідчення про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні. Саме вони дають глибинне розуміння причин сучасного становища українців сьогодні, що характеризується занепадом економіки, культури, знеціненням культурних традицій. Аналіз психічного стану очевидців голодомору та дітей, вихованих (а це ціле покоління) у страху, дає можливість відповісти на запитання: чому ми сьогодні так живемо?. Першим так поставив це питання американський історик Дж. Мейс. У своїх працях він багато писав саме під таким кутом зору. Мейс першим